

ГАЛИНА ЖУРБА

МЕТЕЛИЦЯ

(КАЗКИ)

ТРИ КАРТИНИ З НЕЗАБУТНЬОГО

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

ГАЛИНА ЖУРБА

МЕТЕЛИЦЯ

(КАЗКИ)

ТРИ КАРТИНИ З НЕЗАБУТНЬОГО

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Друковано в друкарні К. І. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛІПІЩІГУ

Народ сам собі шепче казки, які йому потрібні.

ПЕРША КАРТИНА.

Сільська вулиця. Хати в далині. Жовті й на-пів-голі сади. Стара хата, завалена в землю. На порозі дід білій із торбою через плечі й палицею. В порозі дівчина боса стоїть задумана, підперши лице рукою. Вітер розвіває її спідницю. Дзвін¹ у церкві б'є вроцисто. Пролітають платки снігу.

Дід. А ти, Варуню, в церкву не йдеш?

Варка. Ні, дідуню. Вже пізно, тай так чогось не хочу.

Дід. Свята Покрова, й уже сніг. Чи то така рання зима має бути? Колись уже було так, що від Покрови почалася зима. Тобі було тоді рік, а маму твою якраз . . .

Варка. Ой, сила давнього, дідуню! Скажіть-но, як то було?

Дід. Багато давнього й новоого . . . А де нове, де давнє — то не розібрать.

Варка. Чи то такі самі люде були, й війни, осени та зими?

Дід. Все йде те саме; а людям лиш здається, що все ніби нове. Листя обсипається що-року. Все, що весною розцвітає — жовкне . . . Замітає все вітер і білим снігом присипає. Тай ані слідочку.

Варка, витягає руки під сніг. Сніг, сніг біленський! Ой же, я люблю сніг! Навіть би зараз пішла в метелицю гратись.

Дід. Краще б у церкву пішла, дитинко, а то Божа Матінка гнівом розгнівиться. Та це ж свята Покрова.

Варка. Чекайте-но, дідуню. Хиба нове й давнє однакове? . . . А мені здається, що й сніг був інчий, як я була маленька, й не так якось на грушах червоніло листя . . . Що тоді, як ми ще з вами ходили — то зовсім було інче, ніж тепер

Дід. Авже ж, що інче. А не розбереш, де нове, а де давнє, бо все ніби робиться таксамо. Однакові всі весни і всі зими.

Варка. І тоді, дідуню, було теж таксамо, як граф застрілив маму?... Сніг падав? Дзвонили на службу? Люди йшли до церкви? Правда? І сонце часом виблискувало тепле, й було червоне листя на черешнях, як тепер ось?... Тоді, багато років тому, як граф маму застрілив?

Дід. Навіть півні співали на селі тоді, як і тепер, і сніг ішов таксамо перший, і була Покрова. І навіть тутки на порозі стояла твоя мати, як ось ти зараз. І навіть Варкою звали твою маму.

Варка. Все було таксамо, все... А я?

Дід. Тобі й року не було.

Варка, наслуховує. А музики грали на селі, дідуню? Того дня, саме, як бунт піднявся?... Як побив Японець?... Грали таксамо, чуєте?...

Дід, слухає. Грали. Грали метелицю. Добре пам'ятаю. Нарід був п'яній трохи, як у празник, звичайно. Збунтований. Пішли до палацу добиватися правди, а з парку стражники як не почнуть стріляти. Сам граф із рушницею вискочив, стрільнув, та мамі твоїй у груди перша куля.

Варка. Все, все було зовсім таксамо.

Дід. Все наче сьогодні. Людей збунтованих прийшла юрба. Чогось то хтіли, чогось домагались... Проти царя, проти панів... Кров пролилася. Згинуло чимало людей тутки та в Сибіру... І що кому з того?... Сліду не лишилось. Вітер замів, як те листя. Сніgom завіяв... Де там уже ця кров і ті трупи?... І цар, і пани?... А сніг іде собі, як тоді, і як тоді б'ють дзвони... І все, як тоді, тільки інчі люди нашли, і знов бунт у народі. Тай розбери, де нове, а де давнє.

Варка. Невже все завіяв вітер та сніг?... І маму мою і кров? І нічого з того нікому?... День зовсім такий, як тоді, наче той самий, і навіть музики грають... Діду, дідусю! І знов за вісімнацять років таксамо, як ось тепер буде?

Дід. Тільки нас замете вітер та сніг.

Варка, з жахом. Нас замете вітер та сніг?! Це правда?... Діду, це правда?!
Дід. Так проходить вік людський, нічого не зробиш.

Варка, протягає руки під сніг. Най засипає сніг. Біленький сніг, мнягенький. Най усе, все засипле... Світ усенький, і дерева, й нашу хату. Зводить лице під білі платки, що все густіше сплюються, кружляють, осідають на її віях, лиці та косах. Нехай засипле мене мнякий, білий сніг, і все-все чисто.

Дід. Цить-но. *Слухають.*

Варка. Метелицю грають.

Наближається сільська музика. Скрипка, бубон, клярнет, цимбали. Грають музичкий танок, „метелицю“. Яскрава хвиля селян випливав вулицею. Дехто підхмелений. Пританцовуючи і приспівуючи, проходять. Сніг падає все густіший.

Селяни: Ой надворі метелиця,

Старий дідко десь жениться,

Та на дудку не грає,

Бо вже духу не має.

Охриплий голос жіночий: Гоп-чук метелиця!...

Селяни: Стеле, стеле, застеляє,

Козак дівку обіймає,

Козак дівку обіймає,

До серденька пригортає.

Пересовуються в танку, як сильветки за густою наміткою снігу.

Зникають. Музики віддаляються.

Пісня: Ой, надворі метелиця

Сіє, сіє, посіває,

Всі доріжки замітає,

Під ніженьки нам стелиться.

Закрутися білий світ,

Сніг в очах лиш мерехтить.

*З юрби й туману виниряє постать у гуньці, в шапці смушковій.
Стас перед хатою.*

Радіон. А ти, Варко, не йдеш на музики?

Варка. Радіон! Звідки ти взявся?

Радіон. Не йдеш метелицю танцювати?

Варка. Коли ж ти прийшов, Радіоне? Вернувся щасливо? . . . А я й не чекала тебе; я нічого не знаю, нічого не знаю, й ніхто нічого не знає.

Радіон. Ніхто не заходив?

Варка. Було ще двоє. Ночували.

Радіон. Лишили що?

Варка. Там, під жолобом, у хлівчику.

Радіон. А ти?

Варка. Ходила в Чоповичі, Михайлівку. Завтра йду в Коростень.

Радіон, сідає на прильбі, схиливши голову в руки, думає хвилину.

Потім весело підводить чоло. А ви, діду, що добренського скажете?

Дід. А, що? . . . Все йде у своїй черзі. Все крутиться в той бік, що й мусить, а дурний гадає, що перекрутить у свій. *Сміються.*

Соломія, Радіонова мати, змучена, з сумними очима. То ти тутки, синочку? . . . А я скрізь за тобою.

Радіон. Ходіть, ходіть, мамо!

Соломія. З Покровою святою.

Варка. Вас теж, тітко Соломіє.

Соломія. От і зима вже. Якось то рано лягає. Добре, що хоч Радіона свого дочекалась, а то вже почала журитись. Де ж таки, змандрувати такісенький світ.

Радіон. Бачте, мамо, вернувся, та ще саме на празник потрапив. Тільки дурно журились.

Соломія. Ой, як би ж то дурно, синочку, як би ж то дурно. Та хто його знає? Воля божа.

Радіон. Нічого, мамо. Все буде гаразд.

Соломія. Нехай буде, як має бути. Воля божа, синочку. Роби, що знаєш, — так, як тобі судилося. Усяк мусить своє відбути. Вже три пішло, ще два піде . . . Мені на всіх вистане сліз.

Варка. Чи то лише вам, тітко Соломіє? Всім тепер горе.

Соломія. Нехай ідуть, нехай ідуть. Хиба я що кажу? Як би ще п'ятьох мала — нехай би й ті пішли.

Радіон. От, вирихтуйте-но, мамо, Корнія краще.

Соломія. Він уже сам давно вирихтувався, сину.

Борис, середніх років господар. З Покровою святою. Чую Радіонів голос. Коли прибув?

Радіон. Сьогодні вранці. *Рукаються.*

Борис. Ну що ж, брате, буде?

Радіон. А то ж як? . . . Мусить бути

Борис. Значить, це таки правда?

Радіон. Правда.

Борис, таємничо. Ти був аж там?

Радіон, голос понижася. Аж там.

Борис. Є на що сподіватись?

Радіон. На самих себе.

Борис. Так сказано там?

Радіон. Так, брате.

Борис. А помочі нізвідки?

Радіон. Та хто його знає? Мабуть, ні.

Борис. А військо?

Радіон, пошепки. Йде.

Мовчання. *Наближається кількох селян.*

Селяни. З празником. З Покровою святою.

Дід. Хай Бог помагає.

Селяни здоровкаються. *Сідають на приязьбі, серйозні, мовчазні.*

Курятъ цигарки.

Данило. Давно вже так рано сніг починається. Ще десь за тамтої свободи.

Нестор. Еге. Ще за першої. Набралися ми цих свобод за свій вік, що й унукам-правнукам стане.

Борис. Що аж скидати пора, бо за багато.

Данило. Чули?

Радіон. Що саме?

Данило, пошепки. Наші наступають.

Борис. Де?

Данило. Люде приїхали з під кордону, то кажуть, що сила силенна йде всякої війська, десь од кордону. Геть і Французи, й Німці, й Поляки.

Соломія. Еге, й Німці?

Нестор. А ось під Овручем то третій день гармати гудуть, аж земля лускає.

Соломія. Матінко свята! Знов буде щось. Щось буде.

Борис. І нехай уже буде, що має бути, аби швидче. Все-одно, далі нема як.

Нестор. Авже ж. Або пан, або пропав.

Данило. Я чув, що геть-чисто всі Європи збунтувалися проти комунії. Наче б то взяло тай ударило в телеграму по всім світі, щоби враз вдарити з усіх боків, бо далі вже вигублять увесь народ хрещений.

Борис. Де це ти чув таке?

Данило. Та де? . . . На ярмарку вчора.

Нестор. А, може, й справді . . . таки так. Це може бути.

Борис, до Радіона. Правда, що й Німці? Ти ж чув?

Радіон. За Німців не скажу. А наші, то таки правда.

Варка. Ой, ідуть, ідуть! Переказували люде слобідські. Військо якесь чудне таке. Наче салдати й не салдати. Чорні такі, геть, як залізо. Чи то, може, від вітру та дощу. І всі, кажуть, босі, обдерти, без рушниць. У такий дощ, сніг, мороз ідуть, ідуть уперед, а большаки перед ними, мов сніг перед громом, тают.

Соломія, хреститься. Хто б же це, сину?

Радіон, пошепки. Повстанці.

Всі, пошепки. Повстанці.

Онисько. А я вам кажу — брехня. І ніхто не прийде, й ніхто не поможе.

Данило. Чому?

Онисько. Бо нема нікому діла до нас. Дуже когось кортить, як там тобі жити. Ти тут на ввесь світ криком кричи, то їм байдуже. Всім байдуже, що нарід вигибає. Ще й самі би з тебе шкуру здерли при нагоді.

Нестор. Ну, то й не треба. Нехай не йдуть. Так і буде. Нехай лиш дадуть зброю.

Борис. Чи то в нас мало людей? Управимося й самі.

Соломія. Божа матінко, помилуй нас.

Радіон. Чого, мамо?

Соломія. Ой, чи то ще звоюємо, сину? . . . такого лютого ворога, страшного? . . . *Виймає з пазухи хустину й розмотує довго, по ману.*

Радіон. Не журіться, мамо. Звоюєм.

Борис. Раз іде наше військо . . .

Соломія. Де там ще те військо, а ось вороння кряче над селом, та літає, та кряче . . . На тобі, сину, до цих воєнних грошей іще й ті, то все більше буде. *Виймає з хустини гроши й дає Радіонові.* Чогось у мому серці ані краплиночки радости. Так і налягла печаль від учора.

Нестор. На те баби, щоб журились.

Соломія. Та як же не журитись, люде добрі, коли надії ніде не видно. Скілько вже було тієї війни, хоч би і в нашім селі, а такого зроду не було, як ось це вчора бачила на свої очі.

Борис. Щó саме?

Соломія. І казати страшно. Не буде, не буде добра. Може, десь аж за сто років . . . Але не нам, не нам.

Радіон. Бачили що, мамо?

Соломія. Бачила, сину. Таке бачила, що не дай нікому на віку бачити!

Борис. А ну-ну, кажіть.

Соломія. Ой, вертала я з ріщям із ліса вчора під вечір, та йду собі і все про Радіона думаю, та журюся, чи то вернє він швидко, чи не спіймали його де. Йду саме попід ті могилки, що то з війні загородяні колючим дротом, саме під лісом, на панському полі. Та так мене чогось зразу ноги зболіли, що взяла тай сіла на межі. Чую... Ой, матінко!... Голосить щось на могилках вояцьких. Підвелася, дивлюся. Ходить якась молодиця висока, та припадає до могилок, та плаче. Думаю, чого це вона так голосить?... Коли то вже їх повбивали... Підходю близче, а вона саме до мене лицем обернулася та знов до могилки припадає й заводить. Ой, люде добри!... Як подивилася я, тай так ноги і прикипіли мені до землі, і в'язку з ріщям пустила, й перехреститися не можу. Та це ж таки вона була. Сама, самісенька Смерть. **Селяни хрестяться.** Як поглянула я їй у лицце... а того лиця нема, лише дві чорні ями. Ходить, та припадає до могил, та так промовляє й голосить: „Ой, діточки ж мої бідні, ой, людоњки ж мої! Скілько ж я вас покосом покосила, молодих та гарних.“ А потім як не схопиться, як не протягне руки на село, як не почне їх ламати та голосити: „Людоњки ж мої, скілько ще вас маю погубити!“

Селяни. Помилуй нас, свята Пречиста! *Хрестяться.*

Соломія, обтирає слози запаскою. Отак, як це вам зараз кажу, люде добри, так бачила й чула все на свої очі. Як ось це сонце зараз побачила між хмарами, як ту святу землю бачу. Бачила й чула все-чisto, що вам розказую. Та як же не журитися?

Варка. Ой, страшно. А більше що казала, тітко?

Соломія. А потім як не підведеться, як не повіє полем, висока, у червоній спідниці, в хустці. А сорочка біла на ній, як сніг. Подалася геть горбами на той шлях казенний, що то колись була чагунка, а я ледви-ледви доволоклася додому, хоч бігла з усієї сили.

Радіон. Ну, що ж. Що має бути — те й буде.

Соломія. Щось буде, сину, щось має бути.

Данило. Не на добро таке виробляється. Коли вже й до живих промовляє
Онисько. А, може, це ще й не смерть була.

Соломія. Вона сама. Я ж бачила так-о, як вас.

Варка. Чого ж це, діду, вона ходить?

Дід. А чого? . . . Нових мерців хоче.

Варка. І ще їй мало! Ще хоче!

Дід. Як ото була колись чорна слабість, що нарід мер од неї сотнями, то теж люди бачили, що ходила по полі, й до села заходила, і стукала в вікна.

Данило. Ви бачили її?

Дід. Бачив. Я маленький іще був. Сидю так-б на припічку сам у хаті. Мати кудись вийшла, а батька не було дома, тільки сестрі дві старші в городі сапали, а брат погнав корову пасти. Коли собака гавкнула, та до порога. А двері ри-и-и-п . . . Входить, така висока, в червоній намітці на голові, а сорочка біла, аж до землі. Взяла води кварту з відра, напилася, подивилася по хаті, та каже мені: „Прийшла від панщини визволяти нарід“. Я налякався тай заплакав; а вона каже: „Цить, цить, тебе не візьму. Будеш сиротою ввесь вік.“ Тай подалася з хати. Через тиждень усі вимерли: брат, сестри, й батько, й мати, тільки я лишивсь, найменчий, то люди взяли, тай так і ріс . . .

Соломія. А тепер знов ходить, од отої нової панщини визволяти.

Дід. Що ж, над нами кожен має силу. Хоч і прийде тебе від чужої неволі визволити — то у свою візьме. Так уже нам зроду судилося.

Соломія. Ой, чи то вже не буде нам ніколи спокою? І ніхто ж не помилує нас та не порятує? Ще он голод уже ходить по людях і смерть, а вони ввесь хліб вивозять, мордують нарід і не хаменяться. Чи то вже ніхто, ніхто не зглянеться на наше горе?

Онисько. Та хто має зглядатися?

Соломія. Вже б я сама пішла до цих Європів, як би знала, де їх шукати, й до ніг би їм упала і розказала б усе-чисто, що виробляють

із нами і просила б, і слізьми б молила — то таки змилувалися б, може, та пораду дали з цими зайдами кріавими.

Онисько. Отó-то, якраз зараз би вас і послухали. Тільки її чекають вас там. *Сміється.*

Всі мовчать, Соломія застигає з німою розпукою в лиці. Стоїть мов камінна, підпершися рукою, поперед себе задивлена.

Радіон. весело. Ну, що ж, хлонці, підемо.

Нестор. Сход?

Радіон. Авже ж.

Борис. Ходім.

Радіон. А ти, Варко, завтра як-тільки світ . . .

Варка. Я й зараз можу.

Радіон. Ні, після сходу. На досвітки підеш. *Відходить.* Залишається *Дід, Варка й Соломія. Сніг круїзляє рідчий.*

Соломія. Свята Покрова прийшла і все біленьким покрила.

Варка. А ви вже, тітко, зібрали ввесь горòд?

Соломія. Та що там того горòда? Трохи бараболі, трохи конопель. Та ще й не знаєш, для кого збираєш. *Тихенько відходить.*

Дід. Знов ідеш, Варуню, тільки розвидниться?

Варка. Йду, дідуню.

Дід. А дороги ти часом не забула?

Варка. Ні. Кожну стежечку, кожен камінь пам'ятаю.

Дід. Добре пам'ятаєш цю дорогу грядою, ярами?

Варка. Добре.

Дід. Вже років сім, як ми туди ходили . .

Варка сідає біля Діда на призьби, підпирає лицє обома руками й лагідно починає хитатись. Голос її тихий, очі задивлені в даль, на губах мрійна, сумна усмішка.

Варка. Як ми ще з вами, діду, ходили, в мене була хусточка червона й маленька торбина, а ви на лірі грали. Ходили собі по всій отій

землі . . . Нашій рідній землі! Ви грали, а я співала „Чорна хмара знад Лиману“, або „Залізняка“, або про святу Варвару. Сонце гріло, буяла озимина. По ярах гаї цвіли.

Дід. Ночували по могилах, по лісах, під копами, або часом у теплій хаті по людях. Часом на дощі мокли, а часом од бурі та громів по пещерах ховались.

Варка. Яке то тоді, дідуню, було веселе життя! Так, наче не те сонце світило, і світ не той був. Чи то мені лиш так удавало?

Дід. Світ такий самий, тільки ти вже велика.

Варка. Як при дорогах калина достигала, то я нанизувала на нитку коралі, а волошками та маком квітчала коси.

Дід. А проте, журба по людях жила.

Варка. А як ночували по селах, то я колисала діти молодицям, а мені за це то спідничину, то сорочечку білу, то кісники давали.

Дід. То калача, то паляницю.

Варка. Як багато, діду, ми змандрували світа . . . В Кам'янець ходили, в Почаїв, до Уманя, в Київ, і навіть раз до моря в Миколаїв. Кожної весни кудись мандрували, а в осені верталися до нашої хати.

Дід. Е-хе-хе . . . Шмат світа сходили.

Варка. Такий край великий, і то все, все наша земля. Наша й нічия більше! Діду, дідуню! Це ж наша рідна земля! Отойув'есь край ясний.

Дід. А наша, дитино.

Варка. І кожному до неї право — тільки не нам! Кожен пройдисвіт топче її, кожен злодій у ній господар — тільки не ми!

Дід. Така вже тієї землі доля! Що ж ти зробиш?

Варка. Я не хочу! Яке кому право?! Комусь, що прийшов нищити, грабувати цей край. Наш! Мій! Я не хочу! Не дам! Зубами перегризу горло, видеру очі! Не дам!

Дід. Може, видерем . . . , а може . . . внуки напі . . . Не мої — твої, Варуню.

Варка. Не хочу, не хочу! Збунтуюсь, як моя мама, їй піду одна під қулі, — але жива не дам. *Припадає лицем до своїх колін. Сидить непорушно, довго.* Потім підносить голову й тихо каже: А, може, справді внуки . . . Я сходила її змалку, знаю кожен яр, кожну криничку, річечку кожну. Хоч ніби їй не кожну, то так наче кожну. Так наче це я сама ця земля широка й наче це по мені топчуться та нівечать. І ніхто, ніхто не чув, не вчив, — а я змалку знаю.

Дід. Що?

Варка. Що наша їй нічия більше.

Дід. Змалку знаєш? . . .

Варка. Мені сказала сама земля. Знаєте, дідуню . . . отоді, як ми з Почаїва верталися на Спаса, пам'ятаєте? . . . Ми сіли спочивати на могилі, а я лягла і притулила вухо до землі.

Дід. Ну? . . .

Варка. І мені з землі сказало.

Дід. Свята земля говорить. Говорить у тихі, місячні ночі. Це правда.

Варка. І ще сказало одне слово, але переказати його ніяк не можна — тільки зробити.

Дід. То зроби, дитино.

Варка. Я зроблю. *Зчіплює над головою руки і стоїть задивлена вдалечину.*

ДРУГА КАРТИНА.

Передня варта.

Листопадова ніч. Сільський коловоріт. Рів, зарослий бузиною. Вивалені ворота. У глибокій темряві потоняють хати. Вітер лопоче сухим листям дубів та вільх. Видно горло скорострілу. Дві чорні силуетки біля воріт.

Спокійний принижений голос. Що ж ви так мовчите, пане сотнику?

Сотник. Гум? . . . Ви щось казали, Лобода?

Лобода. Над чим так, сотнику, думаете?

Сотник. Зморився й курити хочу.

Лобода. Нате, лускайте зернятка. А мені чогось весело, ій-богу.

Сотник. Ох, а я зморився, Славку. Україй зморився.

Лобода. Сьогодні нам про це не вільно думати.

Сотник. Якраз сьогодні вперше я відчув утому. Велику втому.

Тиша. Лобода йде звільна вподовж вулиці з перевішеною рушницею.

Потім таксамо помалу вертає.

Сотник. Не знаєте, коли вийшов перший роз'їзд?

Лобода. У третій годині, пане сотнику.

Сотник. А другий?

Лобода. Півтора години пізніше.

Сотник. І ще хто пішов на розвідку?

Лобода. Ще двоє селян. *Мовчання.* Щось ви сьогодні геть посумніли, пане сотнику. Це кепсько.

Сотник. Кажу ж вам, що зморився.

Лобода, *знов іде й вертає помалу; зупиняється перед сотником і зовсім тихо каже:* Я гадаю, що справами людськими кермують якісь невидимі імпульси, які ведуть нас сліпо до перемоги або загибелі. І тому я спо-

кійний. Бо, врешті . . . в усіх цих річах (*зарисовує рукою в просторі*) найменчу ролю грає наша воля. Свідома воля людини.

Сотник. Ну? . . . Скажеш, одкрив Америку. І що ж вам із того?

Лобода. Нічого. Я теж іду за якимось внутрішнім голосом, дужчим за мене, й я сліпий серед тієї ночі не менч од цих дерев, а проте мені якось весело й легко.

Сотник. Ну, а коли справами людськими кермує чиясь воля, або помилка, або просто амбіція?

Лобода. Думаю, що так не буває. Ні. Це явища зокільні. А справді ноза всім лежать якісь дивні й невблагані закони, котрі все рішають. Якась дрібничка. Непомітний факт бере й вивертає все догори ногами. Причім тут чиясь воля, розумна або зла, або взагалі? . . .

Сотник. Рафінований злочин . . . або виграшка.

Лобода. Я не розумію. *Йде пару кроків і знов вертає.* Знаєте? . . . доля великого Наполеона під Ватерльє залежала від маленького порушення головою монфермейського пастуха. Наполеон спитав його, чи по дорозі в атаку для його кавалерії нема перешкод? Пастух покрутів, перечучи, головою. А там було провалля, в якім загинула вся непереможна наполеонівська армія. Ви розумієте? . . . один незначний рух голови бідного пастуха, й карта Європи стає зовсім інча, ніж мала й мусіла стати. І ось вам, нехай зробить, що хоче, найміцніща воля або геній людини.

Сотник. Що ж . . . значить, по-вашому, толстоївська мудрість?

Лобода. Боже борони! Я тільки не хочу обвинувачувати нікого.

Сотник, закутується щільно у плащ. Ні. Ні, Славку. Є непростимі помилки й безглуздя. І то свідомі. Ви ще переконаєтесь. Ви молодий поет, а я на все звик дивитись тверезо. Всякі фантазії, всякі примхи допустимі у сфері власних консеквенцій, але там, де йде справа з народом — зась!

Лобода. Народ, усе-одно, жив і мусить жити казками.

Сотник. Народ сам собі шепче казки, які йому потрібні. Але оббріхувати народ не вільно. Ви ж розумієте, що ми — авантгард? Авантгард.

Лобода. Цитьте, хтось іде. *Наслуховують.* Не чути. Це так.

Сотник. А ви знаєте, що завтра буде?

Лобода, знімає шапку й холдить чоло.

Сотник, майже пошепки. Вони там усі втечуть, а розплачувацися буде народ. Страшно буде розплачуватись.

Лобода. Ніколи, ніколи, ніколи! Та що з вами, сотнику? Цитьте, не говоріть.

Сотник, глухо. Побачимо. *Мовчання.*

Лобода. Ні, це якось не так. Хоч, може, ви по-свою, по-тверезому, праві. Але не завше, пане сотнику, волею народів кермують закони тверезости.

Сотник, цим самим тоном. Побачимо.

Лобода. Хто йде?

Голос. Свій!

Лобода. Поручник Радецький?

Голос. Так.

Сотник. Ну, що там?

Радецький. Там . . . вернувсь розв'їзд. Вас просять на нараду, пане сотнику. *Сотник устає і швидко відходить.*

Лобода. Що ж?

Радецький. Капут, брате.

Лобода. Дурниця. Нема такого становища, з якого б не було виходу.

Радецький.. Хто знає.

Лобода. Це ти говориш? Що ж, ти військовий, чи ні?

Радецький, сідає на колоді біля воріт, схиляє голову в руки й задумується.

Лобода, стоїть задивлений у темні, розхитані верхи дерев, заслуханий шепче; Величня, Безконечна . . . я молюся тобі, молюся, молюся. Ніч! Довершається тайна. Жертвооприношення. На жертвений стос іде народ

мій. Молітсья, молітсья Безсмертю . . . Дерева, брати мої. Величня, свята Ніч . . .

Радецький. Ти кажеш, що нема ситуації, з якої б не було виходу?

Лобода. Що? . . . Авже ж так. Я певен.

Радецький. Ну, хиба коли зарахувати сюди і смерть.

Лобода. Слухай, усе величнє захоплює, і смерть — коли вона приходить у натхненні. Зрештою . . . що значить для великого народу смерть кількох сотень божевільних людей?! *Рантом дивиться пильно на Радецького.* Річ не в тім . . . чекай. Але що з тобою? Ти щось заговорив так, наче налякався смерти. Це ти, Борисе? . . .

Радецький. Ха, ха, ха! . . . *Розправляє м'язи.* Я, Славку, зовсім спокійний. Ти знаєш, мені ніколи не було нічого страшно. Але тут, брате, щось інше. Одна думка стойть од самого рана вперто, вперто. А тепер іще твердіше . . .

Лобода. Ти в унісон із сотником Тещуком. Я знаю.

Радецький, показув кудись у бік рухом голови. Ти віриш іще їм? . . .

Лобода. Вірю! Який навіть може бути сумнів? Господи! Та чи це, зрештою, важне? Для мене це зовсім неважне.

Радецький. Бо ти божевільний.

Лобода. Ми тутки, брате, всі божевільні. І в цьому вся величність. Ах, Борисе! Дай, стисну тобі руку. Ти знаєш, як часом людина за одну годину може помудріти? Охопити зразу таке неохоплене щось і здуріти від радости.

Радецький. Хтось іде. *Слухають.* Це в селі десь. *Після павзи.* Знов починає мести. Ох, і погода! Як цей вітер заводить!

Лобода. Скажи, Борисе, чого тобі страшно? . . .

Радецький. Зовсім не страшно, тільки важко чогось.

Лобода. Важко?

Радецький. Повторюється одна ї та сама помилка сотий раз. Докучило.

Лобода. Що саме?

Радецький. Легковаження власного народу. Та що там говорити. От, як би хоч цигарка.

Лобода. Ні, Борисе. Я не розумію ні тебе, ні сотника. Щось зважують, критикують. Господи! На що тут якась тверезість? Невже ти не віриш, що ми виконуємо оце величезну якусь річ. Поза всіма льогіками. Річ, для якої сучасність не знає, може, навіть ваги . . . Глянь у той глиб страшливий за снігом. У ту ніч. Он, ті дуби. Ти гадаєш, що то один момент — а це вічність, брате . . . I ми тут із тобою удвох.

Радецький. I всі ті люде . . .

Лобода. I всі ті люде обдерті, примерзлі . . . I кріаві сліди на снігу. Наш шлях тріумфальний. Ох, Борисе! Ми кидаєм божевільний крик розпуки в ту ніч — бо нас болить. Ти вслухайся лише, як ліне, як котиться він у століття. Гасло для тих, що прийдуть за нами. Нові. Вони не знатимуть цього, що ми тут із тобою. Прийдуть тоді, як усе вже буде в порядку . . . А ми тільки легендою для них. Будуть творити нові річі. Державу . . . Подумай, які біdnі будуть вони, коли ми не залишимо їм щось із нашого безумства.

Довге мовчання.

Радецький. Може, ти правий. Ти, мабуть, правий. Але я не за нас журюся. Мета перед нами одна й ясна. Але страшно за них. *Показує на село.* Наші безумства спокутує народ. От що.

Лобода. Для народу кров нестрашна. Не бійся. Та, зрештою . . . Про що тут говорити? Вся ж ситуація ще в наших руках.

Радецький. Хто йде?

Голос. Це я, пане поручнику. Радіон. Прийшов варту змінити.

Лобода. А там?

Радіон. Там нарада. Може, підете трохи погрітись.

Лобода. Ні, не змерз. Що ж чути?

Радіон. Та, що . . . Обступили з усіх боків.

Лобода. Не знаєте, багато?

Радіон. Кажуть, Катовський.

Радецький. Дивізія.

Радіон. Нічого, не дамося!

Лобода. Авже ж! Скорострілів та зброї набрали в большевиків.

Битися є чим.

Радіон. Ох, і будемо ж чистити, аби розвиднілося.

Радецький. Швидко почне світати.

Лобода. Мабуть, іще не швидко. Ніч глибока.

Радіон. Якась чудна ніч, пане поручнику. Так наче всеношну правлять.

Лобода. Особлива ніч! Хочеться приткнути руки до губ і гукнути в ту ніч, щоб аж зорі здрігнулися, — що ми тут на варті стоїмо. Навколо цілісінський світ, як один ворог. Ми одинокі стоїмо тут на варті. Метелиця шаліє, а нам весело, весело!

Радіон. Бо ми переможемо!

Лобода з Радецьким звільна відходять, зтиха перешіптуючись. Радіон спирається ліктями об тин і стоїть сам на варти. Вітер трохи стихає. Хмари летять, і зрідка порошить сніг. На селі починають співати півні. Потім западає безмежна тиша. З темряви виниряє чорна сильветка, підбіга й похиляється до Родіона.

Варка. Це, ти, Радю . . .

Радіон. Варка! *Бере її за руку.* Ти допіру вертаєш? . . .

Варка. Допіру. Так біжу. Ой же, втомилася! Ніг не чую.

Радіон. Чого ж ти так довго? Тут гадали, що з тобою кінець уже.

Варка. Радіоне! Я ледве, ледве втекла. Мусіла продиратись через їхні роз'їди. Навлежачки проповзла ввесь отою мочар, що під лісом. Подивись, яка на мені одіж.

Радіон. Значить, вони вже тут?

Варка. Так. І то не думай собі, сила-сила. Дивізія кінна.

Радіон. Ну, що ж, Варуню, будемо бачити.

Варка, тихенько. Страшно, Радіоне.

Радіон. Ти змерзла?

Варка, похиляє голову і вся опускається на тин. Ой, як ноги болять.

Усередині щось труситься так. Вони гналися за мною. Стріляли.

Радіон, протягає руки, обнімає лагідно стан **Варки** і пригортав до себе. Притулює голову її до своїх грудей і мовчики почина цілувати чоло її та заплющені очі. **Варка** вся повисає на його руках. Варка. Варуня Маленська моя. Бідна, змучена дитиночка.

Варка. Що ти говориш, Радіоне? Це ти говориш? Ти, мені?

Радіон. Цить, Варуню. Цить. Ляж, спочинь на моїх руках. Любая моя. Моя маленська.

Варка. Ти все це мені говориш?

Радіон. Тобі, тобі єдиній. Цить. Цить. Спочинь. Як я ввесь день журався . . . Серця не чув у грудях . . . Тужив, зціпивши зуби. Лагідно гладить коси **Варчині**, ввесь похилений над її змученим, усміхненим лицем і заожмуряними віями. Сніг легко й тихо падав. *Raptom* **Варка** схоплюється. Дивиться переляканими здивованими очима, мов збуджені зі сну.

Варка. А де вони? Де старшини?

Радіон. На нараді.

Варка. Я ж мушу бігти. Мушу здати рапорт. Де вони?

Радіон. Там, Варуню, в начальника всі.

Варка. Там? Згортає хустку на грудях і біжить углиб ліворуч. *Raptom* вертає швидко, хапає Радіона за руку й пошепки хутко каже: Радіоне, Радіончику! Я тебе ніколи, ніколи не забуду. Навіть, як тебе вб'ють. Ніколи! Цілує його в губи й щезає в темряві.

Радіон стойте заслуханий в гомін її чобіт. Якийсь рух далекий чути.

Кінський топіт. Набивання рушниць. Чути виразний

Голос сотника Тещука. Займайте, Радецький, лінію від дороги! Решта за мною!

Появляється Лобода з кількома козаками й займає оборонну позицію біля воріт.

Лобода. В лави!

Застигають у мертвім чеканні. Навіть вітер стихає, й дерева стоять мов чорні кольони. Небо злегка сіріє. Нависає зловіща тиша. Усі насторожені прислуховуються.

Голос сотника Тещука в темряві. Увага і спокій! Зараз буде бій!

ТРЕТЬЯ КАРТИНА.

Пісня перемоги.

Боєвище на сільському майдані. Поламані вози. Кінь убитий. Порозкидані людські трупи. Все припорошено снігом. Сірий листопадовий день. Безруха постать жінки, нап'ята хусткою. Чути кілька ґам скорострілу. Потім окремі рушничні вистріли. Потім все стихає.

Хлопчик. підбігає крадькома до жінки, торкає її легенько. Тітко, тітко Соломіє! Знов наших ведуть, тамо-б. А ті вже докопують яму.

Соломія. Божа Мати! Страднице! Помилуй в останню годину. Спаси, Пречиста Мати!

Хлопчик. І Радіона вашого ведуть теж.

Соломія. Радіона?! Радіончика теж? Де ведуть?

Хлопчик. О, там-б! Бачите? . . .

Чути далекий спів.

Соломія. Де, де ведуть? Я не бачу нічого. Де ти кажеш? Це все туман. Матінко милосерна! На очах моїх більконочі. Я нічого не бачу. Сину! Синочку мій! Де ти? Куди тебе ведуть? *Надслуховує.* Співають . . .

Хлопчик. Цітьте! Тікаймо, тітко! Чуєте? . . . Тікаймо! *Тягне кудись Соломію вбік.* Зникають. Кількох червоноармійців стають. Закурюють цигарки. Чути пісню у просторі.

Один. Слиши? . . . Весело пають.

Другий. Укррайона! Хе, хе, хе! . . .

Третій. Сволочь! Абарванци!

Спокійно, в такт виходить громада роззброєних людей, оточена конвосм. Більшість босі, в лахмітті. Майже кожен ранений, у крові. На лицях смертельна втома. В очах спокій, погорда й завзяття. Перший із краю Лобода з розвіяними кучеряями. Лице осляне якимось внутрішнім захватом.

Радіон. до Лободи. Вже полудень, пане поручнику?

Лобода. Хто його знає? Сонця не видно. Мабуть, уже по той бік полудня.

Радіон. Шо це ви держите за плече, пане поручнику? ... Ви ранені?

Лобода. Мабуть. Кров іде.

Радіон. Десь тут у мене була хустинка ...

Лобода, весело. Та ... не журіться, друже.

Гомін серед полонених. Диви, диви, ще наших ведуть. І сотник Тещук ...

Комісар, у супроводі чекістів. Станавісь вряд!

Полонені мовчки стають. Оподалік мовчазна грізна юрба музиків.

Комісар. Імена і фамілії?

Полонені. Ми без імен.

Комісар. Питаю: ваші прізвища?

Полонені. Нема.

Комісар. Ще раз питаю — звідки, з чийого наказу, хто ваш начальник?

Голос серед полонених. Батьківщина.

Полонені. Слава!

Комісар. Мовчать! Банда! Питаю вас в-останнє: хто спровокував вас? Вас обдурили, оббрехали. Мерзавци! Послали проти своїх. Проти вашої справжньої влади, вільної совітської республіки. Республіки...яка...

Полонені. На погибіль!

Комісар, ледви утримуючи спокій. Мовчать! Від імені РСФСР об'являю: хто визнає себе обдуреним бандою західних наймитів, хто зараз одкриє нам усю правду й покається перед совітською радянською Росією — амнестія.

Полонені, в один голос співають. Ще не вмерла ...

Комісар, схоплюється запінений. Намагається перекричати спів. Розстрілять усіх! Зараз!

Сотник Тещук, спокійно. Від імені всіх наших старшин заявляю, що відповідальність за всю подію несемо тільки ми, старшини, й тільки нас ви можете засуджувати на смерть. Козак завжди пильно виконує

наказ, і ви його за це не можете карати. Просимо помилувати козаків. Самі з радої душі умремо за батьківщину.

Комісар. Революціонним законом пріказую всіх расстрелять!

Червоноармійці оточують темним колом полонених.

Лобода. Брати! Ми перемогли. Ми щасливі вибранці долі, яким дозволено вмерти за батьківщину! Народ наш вічно співатиме пісні про нас, а смерть наша навчить його бути міцним і великим! Наших імен будуть навчати українські матері своїх дітей. Нашим поривом будуть запалюватися серця прийдешніх поколінь... до борні й перемоги! *Звертається вбік большевиків.* А за вами йтиме вічний проклін нашого народу, доки сонця й землі! Ваші імена будуть символом насили, огиди й жаху та ворожнечі безсмертної, як безсмертна є пам'ять народу. Могили наші стануть покордонними стовпами між вами й нами во віки вічні! І хоч ведете нас на смерть — ми перемогли!

Комісар, прискакує з револьвером, стріляє в Лободу.

Лобода, похитнувшись трохи, дужим, спокійним голосом. Все-одно програна ваша справа. Ми перемогли!

Комісар стріляє у друге. Лобода заточується й падає на руки Радіона.

Червоноармійці стискають коло й одводять усіх углиб вулиці.

Вже звіддала зривається могутній, як грім, порив пісні. З нею зливаються проклони і плач жінок. І мовчазна, грізна юрба селян. Все звільна віддаляється.

Потім чути голос команди. Сміх скороострілу обриває спів. Потім іще потужніший порив пісні. Знов сальва. Потім усе стихає. Появляється Комісар у компанії чекістів та червоноармійців.

Комісар. Це називається — ліквіднулі.

Чекіст у чорному пенсні. Здорово! Хе, хе!

Чекіст у тигрячій шубі. Ннда... паложім, ета сволочь вилезет апять.

Комісар. Ми апять ліквідњом.

Чекіст у тигровій шубі. Ннда... но жінъ зде... скучновата.

Чекіст у чорному пенсне. Нічево, таваріщ, сейчас пагуляєм.

Комісар. Так, так, таваріщ. Пріказати ужін сейчас. харрошій, с водкою. . . . І баб, — малоденькіх баб . . .

Чекіст у чорному пенсне. Ето дело! Сейчас. *Виходить.*

Чекіст у тигровій шубі. В ґородє, таваріщ комісар, в ґородє ґутньом. Паскарей єдем в ґород. Паскарей атсюда. Ну, їх к чертям!

Комісар. Да что ви, таваріщ?! Те не встанут, а с мужічками наші расправляються уж.

Чекіст у тигровій шубі. Да, ну їх к чорту тех баб. Скарєє в ґород.

П'яний чекіст. Так, да . . . в ґород. А зрештою . . . мені байдуже, аби горілка.

Чекіст у чорному пенсне, вертає. Ти, таваріщ, кажеться уже . . .

П'яний чекіст. Що це! . . . мені багато, багато треба. Відро спірту, щоб ти мені, това . . . щоб ти показавсь мені негидким.

Чекіст у чорному пенсне. А, а, а! Хе, хе, хе! Прізнайте, таваріщ, хе, хе! . . . жаль хахлов? . . .

П'яний чекіст. Мовчи, гаде! . . . Мовчи, бо задушу . . .

Чекіст у чорному пенсне. Ах, вот как? . . .

Комісар. Товаріщ Ліпенка, ви знов п'яні, контрреволюціонерствуєте.

П'яний чекіст. Я ще не п'яний.

Комісар. Ви що говорили товаріщу Шнеєрсону?

П'яний чекіст. Товаріщ комісар, прастіте. Я справді трохи . . . Нет, если ви, товаріщ, сомніваєтесь . . . я можу зараз пів села розстрілять власноручно, власноручно. От тільки ще трохи горілки . . . Чесное слово, товаріщ комісар. Я не ізміеннік. Я могу . . . вот ету . . . хатіте? . . .

Вбігає напівбожевільна, страшна терпінням Соломія.

Соломія. Упирі! Де сини мої?! Де мої діти? Чуеш ти? . . . ти, упирю! Ти моїх дітей помордував.

Комісар. Вон, ведьма!

Соломія, стас у грізну позу. Я вон?! . . . Звідки? . . . Від самої себе вон?! З мого обістя? Ти — вон, чорна сило! Геть! Вон з моєї землі! Це я прийшла до тебе, чи ти до мене? . . . Вороже ти пекельний! Геть! Вон! Підіймає обидві руки й кидається на комісара. Той ударяє її в груди кулаком і повалює на землю. Соломія скривляється і знову кидається на нього з пазурями. Ти мене прийшов проганяти з моєго? . . . Ти хто тутки такий? Кате! Злодію! Волоцю! А я тутки тисячу років, ти це знаєш, чи ні? Ти прийшов проганяти мене з моєї землі? А онде кров моя на ній. Дітей моїх кров. Ти прийшов топтати по ній. По мені. По грудях, по серці мому, по моїх очах, бо ця земля — то я. Чуєш, ти упирю! Ти проклять одвічна! Комісар знову відштовхує її. Соломія заточується, але не падає. Замучив моїх дітей, — на, розіпни ж і мене! Розіп'яв, замучив моїх п'ятьох синів. Розіпни ж мене. Чуєш?! . . . Як Христа розіпні! Щоб усі невірні народи розпинали внуків, правнуків твоїх! Щоб кожна земля була тобі чужа, щоб ти не наївся її до страшного суду! Щоб усі люде проклинали тебе так, як я. Кістки твої й кров. Дітей твоїх, унуків та правнуків і все, що твоєю мовою говорить та духом твоїм дише. Поки сонця на небі! Кидається з пазурями до очей комісара. В цю мить підскакує п'яний чекіст і ударяє її багнетом у груди. Соломія падає мертві.

Комісар, блідий і схвильований. Тъфу, праклятая ведьма! Виходить, за ним усі.

Лишаеться безлюдне, мертвє босвище, засіяне трупами. Сніг падає. Починає смеркати. Виходить Дід. Стас перед босвищем. Руки складає на палиці. Дивиться перед себе величезними, мов би незрячими очима й хитас білою, як сніг, головою.

Дід, пошепки. Сплять. Усі сплять. Пролетіло, мов метелиця. Вже нема. Сніг присипав їх . . . Завіяв уже . . . Білесенький сніг, мнягенський. Все, все припорощив. Ходить тихенько, мов тінь, по босвищі. Нагинається над убитими. Хрестить третмуючи рукою. Потім похиляється

над темною плямою під снігом і довго, довго вдивляється в ній. Потім тихо починає промовляти: Це ти, Варуню? Ти? . . . І тебе теж? . . . Дівчинку мою маленьку. *Обтирає сніг із її лиця, гладить по голові.* Вбили. Не послухалась, пішла, бач . . . Отут, у головку? Всіх, усіх чисто . . . і тебе . . . Упирі! Упирі червоні!

Смерк западає густий. Лягає фіолетовими смугами на сніг. Далеко за селом займається червона смуга заходу між хмарами й землею. Дід стоять над боєвищем із піднесеними п'ястуками, мов камінний.

Далеко-далеко десь роздається глухий гарматний вистріл. Через хвилину другий.

Раптом ізпоміж убитих підводиться на руці козак. Лице осяяне безмежною радістю —, зводить останні блиски дня.

Козак, голосом, повним неземного щастя й захвату кричить. Наші, наші йдуть! Міліон війська! Нові, залізні, непереможні! О, яка сила! Ясні! Йдуть! Ідуть наші! *Припадає до землі і вмірає.*

Западає ніч.

Рівне, 29/V 1923 р.

